

●
Cilt 2 / Sayı 1 / Yaz 2022

●
Çeviri

●
İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş

Hippolyte Taine

Çeviri: Günil Özlem Ayaydın Cebe

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-1697-4104

gunilozlem@gmail.com

Taine, Hippolyte. "İngiliz Edebiyatı Tarihi: Giriş". Çev. Günil Özlem Ayaydın Cebe. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2.1 (Yaz 2022): 19-37.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.19>

Geliş Tarihi: 07.04.2022 / Kabul Tarihi: 31.15.2022 / Yayımlanma Tarihi: 30.06.2022

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

İngiliz Edebiyatı Tarihi: Girişⁱ

Hippolyte Taine

Çeviri: Günil Özlem Ayaydın Cebe

Tarihçi, belirli bir zaman boyunca, bir dizi yüzyıl süresince ya da belirli bir halk arasında kendini insan ruhunun içine yerleştirebilir. İnsanın içinde gerçekleşen tüm olayları, dönüşümleri, devrimleri inceleyebilir, tasvir edebilir, söze dökebilir. Çalışmasının nihayetinde, seçmiş olduğu halkın belirlenen zamandaki medeniyet tarihine varmış olacaktır.

Guizot, Civilisation en Europe [Avrupa'da Medeniyet], 25

Tarih, Almanya'da yüz yıldır, Fransa'da altmış yıldır dönüşüm geçirmektedir ve bu da edebiyat çalışmaları sayesinde gerçekleşmektedir.

Edebî eserin, hayal gücünün basit bir oyunu, heyecanlı bir zihnin bireysel kaprisleri değil, onu kuşatan göreneklerin taşıyıcısı ve bir ruh hâlininⁱⁱ işareti olduğu keşfedildi. Edebî anıtlara bakılarak bundan yüzyıllar öncesindeki insanların duyuşⁱⁱⁱ ve düşünüş biçimlerini anlayabileceğimiz sonucuna varıldı. Bunu yapmayı da denedik ve başarılı olduk.

Bu duyuş ve düşünüş biçimleri üzerinde kafa yorduk ve bunların birinci dereceden gerçekler olduğu kanısına vardık. Bunların büyük olaylara bağlı olduklarını; onları açıkladıklarını ya da onlar tarafından açıklandıklarını ve bundan böyle tarihte yer almaları, hem de en yüksek yeri almaları gerektiğini gördük. Bu yeri onlara verdik ve o andan itibaren tarihte her şeyin değiştiğine şahit olduk: amaç, yöntem, araçlar; yasalar ve nedenler hakkında kavrayışımız. Burada ele alacağımız da içinde bulunduğumuz ve sürmesi gerekli olan bu değişimdir.

I

Tarihî belgeler, bireyin yeniden inşa edilerek görünür kılınmasına yardımcı ipuçlarından başka şeyler değildir.

Bir risalenin büyük, sert sayfalarını, bir el yazmasının sararmış varaklarını çevirdiğinizde, kısacası bir şiiri, bir yasa maddesini, bir inanç simgesini gördüğünüzde aklınıza ilk gelen şey nedir? Bu, kendi kendine oluşmuş bir şey değildir. Tıpkı bir fosil kabuğu gibi bir kılıptır, yaşamış ve yok olmuş bir hayvanın taşa işlemiş izi gibi bir damgadır. O kabuğun altında

bir zamanlar bir hayvan bulunduğu gibi o belgenin arkasında da bir insan vardır. Eğer amacınız hayvanı anlamak değilse bir kabuğu neden inceleyesiniz? Aynı biçimde, bir belgeyi de ancak insanı tanımak için incellersiniz. Kabuk da belge de ölü kalıntılardır, yalnızca bütünlüklü ve canlı bir varlığın belirtisi oldukları için değer taşırlar. İşte, ulaşılması, yeniden inşa edilmeye gayret gösterilmesi gereken, bu varlıktır.

Bir belgeyi, o sanki tek başına imiş gibi incelersek hata ederiz. Sıradan bir malumatfuruş gibi davranmış olur, bir kitap kurdu gibi heveslerimize aldanırız. Aslolan, ne mitolojiler ne de dillerdir. Her şeyin temelinde, organlarının ihtiyaçlarına ve ruhlarının özgün biçimine göre sözcükleri ve imgeleri düzenleyen insan vardır. Bir dinî öğretisi, tek başına hiçbir anlam ifade etmez; on altıncı yüzyıldan dik başlı ve kararlı bir başpiskopos ya da bir İngiliz şehidi gibi, onu yaratan insanları görmeli. Birey yapıp etmedikçe hiçbir şey var olamaz. Bizim de tanımamız gereken işte bu bireydir. Şiirleri istediğimiz kadar sınıflandıralım ya da öğretilerin kökenlerini, kurumların gelişimini, tarzların dönüşümünü istediğimiz kadar saptayalım, yapa yapa yalnızca zemini hazırlamış oluruz. Gerçek tarih, ancak hayat dolu, etkin; tutkuları, alışkanlıkları olan; sesi ve çehresi, jestleri ve giysileri ile az önce sokakta rastladığımız adam kadar belirgin ve bütünlüklü insanın, tarihçi tarafından zamanın oluşturduğu mesafenin aşılarak aydınlatılmasıyla meydana gelir. Dolayısıyla, bu insanı gözlemlememizi, onu *kendi gözlerimizle görmemizi* engelleyen geniş zaman aralığını, mümkün olduğunca aşmaya çalışmalıdır.

Çağdaş şiirin göz okşayan, saten gibi parlak sayfalarının altında ne vardır? Çağdaş bir şair, sözgelimi Alfred de Musset, Hugo, Lamartine ya da Heine gibi bir adam: eğitimini tamamlamış, seyahatlere çıkmış; takım elbisesi ve eldivenleriyle, toplum içinde kadınların beğenisini toplayan, akşamları elli kere selam verip yirmi kere nükte yapan, sabahları günlük gazetesini okuyan, genellikle bir apartmanın ikinci katında oturan, vakarından dolayı çok da neşelenmeyen; aslında, içinde bulunduğumuz, yoğunluğundan birbirimizi boğazladığımız demokraside, itibarını yitirmiş resmî makamlar tarafından öneminin yüceltilip değerinin abartılmasının yanı sıra olağan duygulanımlarının hassaslığından ötürü kendisinin bir ilah olduğuna inanmayı arzulayan bir adam. Çağdaş *tefekkürlerin* ya da *sonelerin* altında bulacağımız şey, işte budur.

Benzer şekilde, on yedinci yüzyılda yazılmış bir trajedinin arkasında, bir şair, mesela Racine gibi bir şair vardır: görkemli peruğu ve kurdeleli pabuçlarıyla zarif, ölçülü, hoşsohbet bir musahip; kralı gönülden destekleyen samimi bir Hristiyan, "Tanrı'nın lütfu sayesinde, hiçbir mecliste, kralın da İncil'in de huzurunda, yüzü kızarmayan"; prensi eğlendirmekte usta olan, onun için "Amyot'nun *Gaulois'sı*"nı anlaşılır Fransızcaya çeviren; büyüklerine saygıda kusur etmeyen ve onların yanında her zaman "haddini bilen"; süslü ve göstermelik görgü kuralları ortamında, kralın veya kraliçenin huzurunda bir sandalye kapmak için soyağaçlarını parmak hesabı sayan alımlı hanımların ve her sabah erkenden kalkıp göz diktikleri makamın sahibinin ölümünü bekleyen saçları örgülü senyörlerin reveransları, nezaketleri, entrikaları ve kurnazlıkları arasında Marly'de de Versailles'da olduğu gibi hizmete amade ve hürmetkâr. Tıpkı şimdi Balzac'a ve Eugène Lami'nin suluboya resimlerine müracaat edildiği gibi, o dönem için de Saint-Simon'dan ve Pérelle'in gravürlerinden yararlanılmalıdır.

Benzer şekilde, bir Yunan trajedisini okuduğumuzda, öncelikli işimiz Yunanlıları gözümüzde canlandırmak olmalı; yani, pırıl pırıl bir gökyüzünün altında, gymnasiumlarda veya meydanlarda, en asil ve en zarif tabiat manzaralarının içinde yarı çıplak yaşayan; işleri güçleri,

vücutlarını güçlü ve çevik kılmak, sohbet etmek, tartışmak, oy kullanmak, vatansever korsanlıklar yapmak olan; geri kalan zamanlarını ise avare ve mutedil geçiren; evlerinde mobilya yerine üç testi, erzak niyetine bir yağ kavanozu içinde iki ançüez bulunan; uzuvlarını ve kafalarını çalıştırmaya zaman ayırabilenler diye hizmetleri kölelerince görülen; en güzel şehre, en güzel törenlere, en güzel fikirlere ve en güzel erkeklere sahip olmak dışında başka derdi olmayan adamlar. Onlar üzerine yazılmış bir yığın tez ve makaleden ziyade, bir Meleagros ya da Parthenon'dan bir Theseus heykeli, içinde adaların mermerden vücutlar gibi yükseldiği göz alıcı maviliğiyle ipek bir tuniğe benzeyen Akdeniz'in manzarası ve Platon ile Aristophanes'ten seçilmiş yirmi cümle, size çok daha fazla şey öğretecektir.

Yine benzer şekilde, bir Hint Puranasını anlayabilmek için bir aile babasını gözünüzde canlandırmakla işe başlamalısınız: yasa gereği "evladının kucağında bir evlat gördüğünde" baltası ile ibriğini alıp nehir kenarındaki bir muz ağacının altında inzivaya çekilmiş, sessizlik yemini edip oruç tuttuğu günleri arttırmış, dört ateş ortasında ve her canlı varlığı durmadan kavurup yeniden doğuran beşinci ateş olan azametli güneşin altında üryan oturan; haftalar boyunca dikkatini döne döne Brahma'nın önce ayağına, sonra dizine, sonra bacağına, sonra göbeğine, sonra bir başka yerine veren; ta ki bu yoğun meditasyon gayreti nedeniyle sanrılar görmeye, ta ki varlığın tüm biçimleri birbiriyle karışıp, birbirine dönüşüp, dönmekte olan başına doğru salınmaya başlayana dek kıpırtısız, gözleri sabit, nefesini tutmuş bir adam ki, içinde fena bulmaya can attığı Münezzeh ve Evrensel Varlık'ın üzerinde kainatın buhar olup uçtuğunu fark etsin. Bu bakımdan en öğretici ders, bir Hindistan seyahati olacaktır. Bu mümkün değilse seyahatnamelere, coğrafya, botanik ve etnoloji kitaplarına müracaat edilmelidir.

Her halükârda, araştırılan şey aynı olmalıdır. Bir dil, bir yasa, bir öğreti, olsa olsa ancak soyut bir şey olabilir. Bütünlüklü olan şey ise eylem içinde bulunan insandır: yemek yiyen, yürüyen, kavga eden, iş yapan, gözle görülür elle tutulur insan. Kurumlar ve onların işleyişi üzerine, dinler ve onların sistemleri üzerine kuramları bir kenara bırakın; insanları, kendi göğü altında ve toprağı üstünde, tarlalarında, dükkânlarında, işyerlerinde, kendi evlerinde, kendi giysileri, yiyecekleri, kültürleri ile görmeye çalışın, tıpkı İngiltere ya da İtalya'ya gittiğinizde, oradakilerin simalarını ve jestlerini, caddelerini ve meyhanelerini, gezintiye çıkmış kentlilerini ve içki içen işçilerini seyrettiğiniz gibi. En büyük amacımız, artık tecrübe edemeyeceğimiz o zamana ait, kişisel, doğrudan ve somut gözlemlerin yerini mümkün olduğunca doldurmak olmalı. Zira, insanı gerçekten tanıyabilmemizin tek yolu budur. Geçmiş şimdiki zamana taşmalıyız. Bir şeyi değerlendirebilmek için onun şimdide mevcut olması gerekir, mevcut olmayan nesnelere tecrübesi de olmaz. Kuşkusuz, bu yeniden inşa etme işi her zaman eksik kalacaktır, eksik değerlendirmelerden fazlasına olanak tanımayacaktır ama kendimizi bu işe adanmalıyız; çünkü eksik bilgi, bilginin hiç olmamasından ya da hatalı olmasından iyidir ve geçmişte olup bitenleri yaklaşık da olsa anlamamızın yolu, bizden evvelki insanları yaklaşık da olsa görmekten geçer.

Tarihin ilk adımı işte budur. Geçen yüzyılın sonunda, Avrupa'da hayal gücünün yeniden doğuşunda, Lessing ve Walter Scott'un, onlardan biraz sonra da Fransa'da Chateaubriand, Augustin Thierry, M. Michelet ve diğerlerinin attıkları adımdır bu. Şimdi ise ikinci adıma geçelim.

II

Gözle görülür elle tutulur insan, içteki görünmez insanı incelemek için bir ipucundan başka bir şey değildir.

Bir insana baktığınızda onda ne görürsünüz? Görünmez insanı. Kulağınıza gelen sözler; ellerin, kolların, başın hareketleri; giysiler; her türlü tutum ve davranış, sizin için yalnızca birtakım ibarelerdir. Bunların asıl ifade ettiği şey ise bir ruhtur. Dıştaki insanın altında gizli bir iç insan vardır ve ilki, ikincisinin göstergesinden başka bir şey değildir. Onun evine, eşyasına, kıyafetine bakmak, onlarda insanın alışkanlıklarını, zevklerini bulmaya çalışmaktır; zarafetinin ya da kabalığının, savurganlığının ya da tutumluluğunun, alıklığının ya da ince zekâsının derecesini araştırmaktadır. Onun konuşmasını dinler, sesindeki tonlamalara, tavırlarındaki değişimlere dikkat edersiniz. Bunlar, onun derinliğini, coşkusunu ve neşesini ya da canlılığını ve çekincelerini değerlendirmeye yarar. Onun yazılarını, sanat eserlerini, iktisadi veya siyasi girişimlerini göz önüne alırsınız. Bunlar da onun zekâ, yaratıcılık ve iradesinin kapsamını ve sınırlarını ölçmek, düşüncelerinin nasıl bir düzende, türde ve etkide olduğunu ve ne şekilde akıl yürütüp karar verdiğini keşfetmek içindir. Tüm bu dış veriler, bir merkezde kesişen yollardır ve yalnızca o merkeze varmak için tutulurlar. Orada hakiki insan bulunur, başka deyişle, diğer tüm şeyleri üreten bir yetiler ve sezgiler yumağı.

İşte, yeni bir âleme vardık. Bu, sonsuz bir âlemdir çünkü burada görünen her eylem, toprağın derinliklerine gömülü büyük kayaların yüzeydeki çıkıntıları gibi onu gün ışığına çıkarmaya yarayan muhakemelerden, duygulardan, eski ya da yeni heyecanlardan oluşan sonsuz bir zinciri peşinden sürükler. Toprağın altındaki bu âlem, tarihçinin ikinci hedefi, asıl araştırma konusudur. Tarihçi, eleştirel terbiyesi yeterli olduğu zaman, bir mimari eserin her süslemesinin altındaki, bir resmin her çizgisinin altındaki, bir yazının her cümlesinin altındaki o süslemeye, o çizgiye, o cümleye özgü duyuyu çözebilir. Sanatçı ya da edebiyatçının ruhundaki çalkantılara tanıklık eder. Sözcük seçimi, durakların uzunluğu ya da kısalığı, eğretilmelerin cinsi, dizelerdeki vurgular, muhakemenin gelişimi, bunların hepsi onun için birer göstergedir. Gözleri bir metnin üzerinde gezinirken ruhu ve zihni, süregiden akışı ve metni doğuran durmadan değişen duygu ve kavram zincirlerini takip eder; metnin psikolojisini ortaya çıkarır.

Eğer bu işlemleri gözlemlemek isterseniz günümüz büyük kültürünün kaynağı ve tim-sali olan Goethe'ye bakın: *Iphigenie'* sini yazmadan önce günlerini en mükemmel heykellerin çizimleri ile geçiren ve sonunda, gözleri Antik manzaraların asil formlarıyla dolmuş, zihni Antik yaşamın ahenkli güzelliklerine nüfuz etmiş bir şekilde, Yunan muhayyilesinin alışkanlık ve eğilimlerini kendi içinde o kadar isabetli olarak yeniden üretmiştir ki, Sofokles'in *Antigone'*sine ve Fidias'ın tanrıçalarına neredeyse ikiz bir kız kardeş kazandırmıştır.

Yitik duyuların bu kesin ve kanıtlanmış keşifleri, günümüzde tarihi yenilemiştir. Bunlar geçen yüzyılda neredeyse bütünüyle göz ardı edilmişti. Her ırktan ve her çağdan insan, ister Yunanlı, ister barbar, ister Hindu, ister Rönesans ya da on sekizinci yüzyıl insanı olsun, belli bir soyut anlayışa göre tüm insan cinsini temsil edecek biçimde, aynı kalıba dökülmüş gibi hemen hemen birbirine benzer resmedilmişti. İnsanı genel olarak biliyor ama insanları tanımıyorduk. Ruha nüfuz etmemiştik. Ruhların sonsuz çeşitliliği ve olağanüstü karmaşıklığını görmüyorduk. Bir halkın ve bir dönemin manevi yapısının, bir bitki familyası veya bir

hayvan türünün fiziksel yapısı kadar özel ve belirgin olduğu bilinmiyordu. Bugün tarih, zooloji gibi kendi anatomisini bulmuştur ve ilgilendiğimiz tarih dalı ister filoloji, ister dil bilimi, ister mitoloji olsun, yeni meyveler üretmek için bu bakış açısıyla çalışıyoruz.

Herder, Otfried Müller ve Goethe'den bu yana bu büyük çabayı sürdüren ve durmadan geliştiren yazarlar arasından okurun dikkatini iki tarihe ve iki esere çekelim: biri, Carlyle'in *Cromwell* yorumu ve diğeri, Sainte-Beuve'ün *Port-Royal*'i. Bunlarda okur, kişinin eylemleri ve eserleri altındaki ruhun nasıl bir doğruluk, kesinlik ve derinlikle keşfedebileceğini görecektir. İlkinde, eski bir generalin arkasında, hoyrat bir riyakârlık taşıyan ihtiraslı birisi yerine, melankolik bir muhayyilenin sıkıntılı hayalleriyle eziyet çeken ama içgüdüleri ve yetileri sağlam, sapına kadar İngiliz, iklimi ve ırkı incelememiş herhangi birine yabancı ve anlaşılmaz gelen bir kişi bulacaktır. Bu kişinin çiftliğinden, taburundan general çadırına ve hamisinin tahtına kadar geçirdiği dönüşüm ve gösterdiği gelişimi, vicdan muhasebelerini ve siyasi kararlarını, yüz kadar dağınık mektup ve bir yığın güdük söylevde nasıl takip ediyorsa düşünce ve eylemlerinin işleyişi de öyle görünür hâle gelecek ve bu yüce, kasvetli ruhun içinde bulunduğu sürekli yenilenen ve değişen trajedi, Shakespeare'inkiler gibi, onu seyredenlerin ruhlarına işleyecektir.

İkincisinde, manastır kavgaları ve rahibelerin mukavemetinin arkasında, insan psikolojisinin büyük bir yerleşimini nasıl bulabileceğini, ihtiyatlı bir anlatının tekdüzeliği altına gömülmüş elli kadar karakterin her birinin kendine özgülükleri ve sayısız çeşitliliği ile gün ışığına nasıl çıktığını görecektir. Teolojik tezler ve monoton vaazların arkasında, canlı kalplerin vuruşlarını, dinî yaşamın coşku ve bunalımlarını, tabiatın öngörülemeyen karşılıkları ve inişli çıkışlı kargaşasını, dış dünyanın gizli sızıntılarını, faziletin kesintili zaferlerini fark edecek, eleştirmenin bu terk edilmiş tarlada filizlenmesine yol açtığı tükenmez hasadın en kapsamlı betimleme ve en esnek üslubun bile zar zor toplayabileceği bir çeşitlilik sergilediğini anlayacaktır.

Aynı durum, diğer yerler için de söz konusudur. O esnek, geniş, dönüşüme hazır, insan düşüncesinin en uzak ve en umulmadık durumlarını yeniden üretmeye yatkın dehasıyla Almanya; ahlaki sorunları yakından kavramaya, onları rakamlarla, ağırlıklar ve ölçülerle, coğrafya ve istatistikle, metinlerin ve sağduyunun gücüyle kesinleştirmeye uygun, hesaplı zekâsıyla İngiltere; son olarak, Paris kültürü ve salon alışkanlıklarıyla, kişilikler ve eserler üzerine durmadan yaptığı analizlerle, zafiyeti hemen ifşa eden alaycılığı ve ince ayrımları çözmede ustalığıyla Fransa... Hepsi aynı toprağı sürmüşlerdir ve eğer saban izlerinin arasında faydalı bir mahsulün baş verdiğini görmek istiyorsak tarihin bütün alanlarında toprağı bu derin katmana kadar işlemeye mecbur olduğumuzu şimdi anlamaya başlıyoruz.

Toparlayacak olursak ikinci adım, çağdaş eleştirmene özgü bir eserdir. Bu adımı Sainte-Beuve kadar isabetli ve kapsamlı atan olmamıştır. Bu bakımdan, hepimiz onun öğrencileriyiz. Onun yöntemi günümüzde kitaplardaki, hatta gazetelerdeki her türlü edebî, felsefi ve dinî eleştiriye değiştirmiştir. Evrimi ilerletmek istiyorsak onun yönteminden hareket etmeliyiz. Bu evrime daha önce birkaç kez işaret etmiştim. Kanımca, tarihe açılan yeni yol, ondan geçmektedir. Şimdi bu meseleyi daha ayrıntılı ele almayı deneyeceğim.

III

İçsel ve görünmez insanın hâlleri ve eylemlerinin nedenleri, duyuş ve düşünüşün belirli genel biçimlerindedir.

Kişide bir, iki, üç veya daha çok sayıda duyuşu gözlemleyip ayırt ettiğinizde, bu sizin için yeterli olur mu ya da bilginiz size tam görünür mü? Kişinin psikolojisi, bir defter gözlem midir? Elbette değildir ve bu noktada, başka yerlerde olduğu gibi, bulguların derlenmesini nedenlerin araştırılması takip etmelidir. Bulgular ister maddi ister manevi olsun, fark etmez, her zaman artlarında yatan bir neden vardır. Sindirim, kasların hareketi ya da vücut sıcaklığının nasıl nedenleri varsa hırs, cesaret ve dürüstlüğü de nedenleri vardır. Kötülük ve erdem, vitriyol ve şeker gibi birer üründür ve herhangi bir karmaşık veri, bağlı olduğu diğer daha basit verilerin bir araya gelmesiyle oluşur.

O hâlde, fiziksel nitelikler için aranan basit verileri, psikolojik nitelikler için de arayalım ve karşımıza çıkan ilk bulguyu, örneğin bir Protestan kilisesinin dinî müziğini ele alalım: İnananların zihnini bu kasvetli ve tekdüze ezgilere yönelten bir iç neden, sonuçlarından daha büyük bir neden vardır, o da insanın Tanrı'ya borçlu olduğu hakiki ve gözle görülür ibadet kavramıdır. Mabedin mimarisini şekillendiren, heykellerin boynunu büken, resimleri gölgede bırakan, törenlerin süresini kısaltan, cemaati görüşü engelleyen yüksek sıralara hapseden ve süslemelerin, duruşların ve tüm dış görünüşün binlerce ayrıntısını belirleyen bu kavramdır.

O da daha genel bir başka nedenden kaynaklanır: insanın Tanrı karşısında sergilediği her türden ibadet, eylem, eğilim gibi içsel ve dışsal tüm insani tutumlar düşüncesi. Lütuf öğretisini baş tacı eden, din adamlarının önemini azaltan, ayinleri değiştiren, bazı uygulamaları baskılayan ve dini bir disiplin olmaktan çıkarıp bir ahlak anlayışına dönüştüren bu kavramdır.

Bu ikinci kavram da daha genel olan üçüncü bir kavrama bağlıdır: karşısında her ruhun günahkâr, cezalandırılmaya layık olduğu; tetiklediği bir vicdan buhranı sayesinde yarattığı bir kalp temizliği dışında, fazilet ve kurtuluştan aciz kaldığı; ruhların amansız gözleyicisi, adaleti şaşmayan hâkim olan Tanrı'nın kusursuzluğunda ancak rastlanabilecek manevi mükemmellik kavramı. İşte bu, insan yaşamının mutlak hükümdarına görev biçmekten ve tüm ideal modelleri manevi model önünde secde ettirmekten ibaret olan ana kavramdır. Bunda, insanın en derinine inilir; çünkü, bu kavramı açıklayabilmek için ırkın kendisi göz önüne alınmalıdır: sözgelimi, Cermenler ve Kuzey insanları, onların kişilik ve zihin yapıları, daha genel düşünüş ve duyuş biçimleri, onları duyusal hazzın etkisi altına gözü kapalı girmekten alıkoyn ağır ve mesafeli duygulanımları, zevklerinin yontulmamışlığı, güzel yapıların ve ahenkli biçimlerin doğuşunu sekteye uğratan düzensiz düşünce atakları, dış görünüşü küçümseyişleri, doğruluğa duydukları ihtiyaç, her şey pahasına vicdanı geliştiren soyut ve çıplak düşüncelere bağlılıkları. Bu noktada araştırma bir durağa gelir. Belli bir ilkel^{iv} düzenlenişe, bir çağın ya da bir ırkın tüm duyuşlarına, tüm kavrayışlarına özgü bir niteliğe, zihninin ve kalbinin tüm adımlarından ayrılamaz bir özelliğe varılır.

Bunlar büyük nedenlerdir çünkü bunlar, her an ve her durumda, her yerde ve her zaman etkin, yok edilemez, nihayetinde şaşmaz bir biçimde egemen olan sabit ve evrensel nedenlerdir. Yollarına çıkan arızalar sınırlı ve kısmi olduklarından, onları güçlerinin vurdumduymaz ve kesintisiz tekerrürüne boyun eğdirerek ortadan kaldırırlar. Öyle ki, eşyanın genel yapısı ve olayların ana özellikleri onların eseridir ve dinler, felsefeler, edebiyatlar, sanayiler,

aile ve toplum biçimleri, son tahlilde, onların damgasını taşıyan izlerden başka bir şey değildir.

IV

Düşünüş ve Duyuşun Ana Biçimleri ve Tarihsel Etkileri

Öyleyse insanın duyuş ve düşünüşünde bir sistem vardır ve bu sistemin ana motoru bir ırkın, bir çağın veya bir ülkenin insanlarında ortak olan belirli genel nitelikler, belirli düşünce ve duygu özellikleridir. Tıpkı mineralojide kristallerin, ne kadar çeşitli olursa olsunlar, birkaç basit fiziksel biçimden türediği gibi tarihte de medeniyetler, ne kadar çeşitli olursa olsunlar, birkaç basit manevi biçimden türer. Bazıları ilkel bir geometrik ögeyle, bazıları ise ilkel bir psikolojik ögeyle açıklanır. Bir mineraloji sınıfındaki bileşikler anlamak için önce içlerinden biri yüzeyleri ve açılarıyla genel olarak incelenmeli, onda potansiyel olarak bulunan sayısız biçim değişimi kavranmaya çalışılmalıdır. Benzer şekilde, eğer tüm tarihsel çeşitlilikleri anlamak istiyorsanız, önce iki ya da üç temel yetisiyle genel olarak insan ruhunu inceleyin, onda potansiyel olarak bulunan başlıca biçimleri göreceksiniz. Ne de olsa, bu tür bir ideal tablo, ister geometrik ister psikolojik olsun, çok da karmaşık değildir ve onda kristaller gibi medeniyetlerin de kendilerine çizdikleri sınırlar hemen fark edilir.

İnsanın içinde başlangıçta ne vardır? İmgeler ya da nesnelere *temsilleri*, yani içinde akıp giden, belli bir süre boyunca var olup sonra silikleşen ve ancak bir ağacı ya da bir hayvanı, kısaca duyusal bir varlığı düşündüğünde geri gelenler. Bu, her şeyin maddi özüdür ve bu özün gelişimi, temsillerin meydana getirdikleri açısından spekülâtif ve pratik olmak üzere çift yönlüdür: ya *genel bir kavrayış* ya *etkin bir dönüşüm*. İşte insanın özeti budur. İnsan dediğimiz varlığın çeşitlemeleri de bu sınırlı çember içinde, kimi zaman ilkel özde, kimi zaman da bu çift yönlü ilkel gelişimde doğar. Çeşitlemeler, öğelerde ne kadar küçüklerse toplamda o kadar büyüktürler ve etkenlerdeki en ufak bir değişiklik sonuçlarda muazzam değişimlere neden olur. Temsilin tornadan çıkmış gibi net mi yoksa belirsiz biçimde tanımlandığından karışık mı olduğuna, nesnenin ne kadar sayıda niteliğini taşıdığına, dürtülerle yönetildiğinden şiddetli mi ya da huzurlu bir ortamda sakin mi olduğuna dayanarak insan makinesinin tüm işleyişleri ve düzeni değişir.

Yine benzer şekilde, temsilin ileriki gelişimi çeşitlendikçe tüm beşerî gelişim de çeşitlenir. Eğer yol açtığı genel kavrayış, Çin örneğinde olduğu gibi, kuru ve basit bir işaretler sistemiye dil, matematiksel bir hâl alır, din ve edebiyat zayıflar; felsefe bir tür etik ve pratik sağduyuya, bilim bir formüller, sınıflandırmalar ve faydacı ezberler derlemesine indirgenir; zihin bütünüyle pozitivist bir yola girer. Tersine, temsilin yol açtığı genel kavrayış, Aryan ırklarında olduğu gibi, şiirsel ve mecazi bir yaratım, canlı bir simgeye dil, her sözcüğün bir kişilik olduğu ince ayrımlı ve rengârenk bir tür destana dönüşür, edebiyat ve din muhteşem ve tükenmez bir boyut kazanır; metafizik, pozitivist uygulamalara aldırmadan geniş ve incelikli bir şekilde gelişir; bütün zihin, çaba sarf ederken içine düştüğü dolambaçlı yollar ve kaçınılmaz zafiyeti sayesinde güzel ve yüce olanın çekimine kapılır; böylece asaleti ve ahengiyle, insan türünün şefkat ve coşkusunu kendi etrafında toplamaya muktedir ideal bir model tasarlar. Yine eğer temsilin yol açtığı genel kavrayış şiirsel olmakla birlikte başına buyruksa, insan ona aşamalı bir yükseliş yoluyla değil de hızlı bir içgüdüyle ulaşmışsa, özgün işleyiş düzenli bir gelişme değil de şiddetli bir patlama ise, o zaman, Sami ırklarında olduğu gibi, metafizik

eksiktir; din, Tanrı'yı ancak kral olarak tasavvur edebilir, o da açgözlü ve tek başınadır; bilim oluşamaz; zihin, doğanın hassas düzenini yeniden üretemeyecek kadar katı ve yekpare kalır; edebiyat ancak bir dizi ateşli ve azametli ünlem doğurabilir; dil, muhakeme ve belagatin karmaşıklığını ifade edemez; insan, lirik coşkuya, dizginlenemez tutkuya, bağnaz ve kısıtlanmış eylemlere indirgenir.

En büyük beşerî farklılıkların tohumları, tikel temsil ile evrensel kavrayış arasındaki bu açıklıkta bulunur. Bazı ırklar, örneğin klasik olanlar, düzenli biçimde sınıflandırılan ve git-tikçe genelleyen bir düşünceler ölçeğine göre birinciden ikinciye geçerler. Diğerleri, örneğin Cermenler, aynı geçişi, kararsız ve uzun süren arayışlardan sonra birlik arz etmeyen sıçramalarla gerçekleştirirler. Bazıları, Romalılar ve İngilizler gibi, ilk basamaklarda duraklarlar. Diğerleri, Hindular ve Almanlar gibi, son basamaklara kadar tırmanırlar.

Şimdi, temsilden kavrayışa geçişi değerlendirdikten sonra temsilden dönüşüme geçişe bakarsak orada da aynı önemde ve aynı sırayla temel ayrımlar olduğunu görürüz. Bu ayrımlar, etkilenimin güney iklimlerindeki gibi canlı mı yoksa kuzey iklimlerindeki gibi donuk mu olduğuna; barbarlardaki gibi ilk andan itibaren mi yoksa medeni halklardaki gibi gecikerek mi ortaya çıktığına; büyüme, eşitsizlik, kalıcılık ve birlikteliğe muktedir olup olmadığına bağlıdır. Bütün bir beşerî arzular sistemi, ortak barış ve güvenlik olasılıklarının tümü, emek ve eylem kaynaklarının hepsi, ondan türer.

Aynı şey, diğer ilkel ayrımlar için de geçerlidir; etkileri bir medeniyetin tümünü kapsar ve tıpkı cebir problemlerine benzerler: Kendi dar kapsamları içinde, yasadını oluşturdukları eğriyi peşinen taşırlar. Bu yasa her zaman sonuna kadar yerine getirilemeyebilir, bazen kesintiye uğrar ama böyle durumlarda sorun, yasanın yanlış olması değil, tek başına işleyememiş olmasıdır. Yeni ögeler ortaya çıkıp eski ögelerle karışmıştır; büyük yabancı güçler, ilkel güçlerin önüne çıkmıştır. Irklar, eski Aryan halkları gibi, göç etmiştir ve iklim değiştirmek, bilgi yönetiminin bütünü ve tüm toplumsal düzeni bozmuştur. Halklar, Sakson milleti gibi, fethedilmiştir ve yeni siyasi yapı ona kendisinde bulunmayan alışkanlıkları, becerileri ve eğilimleri dayatmıştır. Ulus, eski Spartalılarda olduğu gibi, istismar edilmiş, tehditkâr mağluplar arasında kendini var etmiştir ve askerî bir tabur gibi yaşama zorunluluğu, tüm manevi ve toplumsal yapıyı benzersiz bir doğrultuya şiddetle yöneltmiştir.

Her hâlükârda, beşerî tarihin işleyişi aynıdır. Hepsinde, zihnin ve ruhun çok genel eğilimlerini içeren ilkel bir kaynakla karşılaşılır. Bunlar ya ırkta doğuştan var olan doğal eğilimlerdir ya da ırkın maruz kaldığı bazı koşullar neticesinde sonradan kazanılmış ve üretilmiştir. Bu büyük, hazır kaynaklar etkilerini yavaş yavaş gösterirler, yani aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra milleti yeni bir dinî, edebî, toplumsal ve ekonomik duruma getirebilirler. Bu yeni durum, kaynakların tazelenmiş güçleriyle birleşerek bazen iyi, bazen kötü, bazen yavaşça, bazen hızlıca ve benzeri olabilen başka bir durum üretir. Öyle ki, her münferit medeniyetin toplam devinimi, içinde işlediği koşulları her an değiştirerek eserini çeşitlendiren kalıcı bir gücün yarattığı sonuç olarak düşünülebilir.

V Üç İlkel Güç

Irk

Bu temel manevi durumun oluşmasına üç farklı kaynak katkıda bulunur: ırk, ortam ve an. Irk denen şey, insanın kendisiyle birlikte gün yüzüne çıkardığı ve genellikle mizacı ile vücut yapısında belirgin farklılıkların eşlik ettiği doğuştan gelen ve kalıtsal eğilimlerdir. Halktan halka değişirler. Sığırların ve atların cinsleri olduğu gibi, insanın da doğal olarak cinsleri vardır: Bazıları cesur ve zekidir, bazıları ürkek ve dar kafalıdır. Bazıları üstün kavrayış ve yaratımlara muktedirdir, diğerleri ise basit düşünce ve icatların ötesine geçemez. Bazıları belirli işleri yapmaya özellikle yatkındır ve belirli içgüdüleri diğerlerinden daha keskindir; yetenekli köpek ırklarında görüldüğü gibi bazıları hızlı koşar, bazıları iyi dövüşür; bazıları avlanmaya, bazıları ise ev ya da sürü bekçiliğine uygundur.

Burada belirgin bir güç vardır, bu o kadar belirgindir ki diğer iki gücün onda yarattığı muazzam sapsmalara rağmen, hâlâ fark edilebilir düzeydedir. Nitekim Ganj'dan Hebridlere kadar yayılmış olan, tüm iklimlerde yaşayan, medeniyetin tüm aşamalarına dağılmış, otuz yüzyıldır devrimlerle dönüşmüş bulunan eski Aryan halkı gibi ırkların dilleri, inançları, edebiyat ve felsefeleri, bugün hâlâ bütün kolları birbirine bağlayan kan ve ruh ortaklığını yansıtır. Birbirinden ne kadar farklılaşmış olsalar da, akrabalıkları yok edilemez. Yabanilik, kültür ve aşılama, gök ve toprak ayrımları, iyi ya da kötü arızalar boş yere çabalamıştır. Özgün biçimin ana nitelikleri hayatta kalmıştır ve zamanın üzerlerine vurduğu ikincil damgaların altında ilkel damganın bir iki temel çizgisi hâlâ görünür durumdadır.

Bu olağanüstü kararlılıkta şaşılacak bir şey yoktur. Mesafenin enginliği, türlerin kökenini¹ yalnızca şaibeli bir ışık altında ve yarım yamalak seçmemize izin verse de tarihsel olaylar, ilkel niteliklerin neredeyse sarsılmaz sağlamlığını açıklamak için tarih öncesi olaylara yeterince ışık tutmuştur. Çağımızdan on beş, yirmi, otuz yüzyıl önce, bir Aryan'da, bir Mısırlıda, bir Çinlide bu niteliklerle karşılaştığımız zaman, onların çok daha fazla sayıda yüzyılın, belki de binlerce yüzyılın eserini temsil ettiklerini anlayabiliyoruz.

Çünkü bir hayvan dünyaya gelir gelmez bulunduğu ortama uyum sağlamak zorundadır; havaya, gıdaya, sıcaklığa bağlı olarak farklı şekilde nefes alır, kendini farklı şekillerde yeniler; bunlardan farklı şekillerde etkilenir. Farklı bir iklim ve durum, farklı ihtiyaçları beraberinde getirir, dolayısıyla farklı bir eylemler düzeni doğurur. Bu da farklı alışkanlıklar düzenine ve nihayet farklı yetenek ve içgüdülerden oluşan bir düzene yol açar.

İçinde bulunduğu koşullara uyum sağlamaya zorlanan insan, bunlara denk düşen bir mizaç ve kişilik oluşturur. Dış etkiler, daha sık tekrarlar yoluyla içine işleyip daha eski bir kalıtım yoluyla soyuna aktarıldığından insanın kişiliği, mizacı gibi, daha da istikrarlı bir kazanımdır. Öyle ki, bir halkın kişiliğini her zaman onun önceki tüm eylemlerinin ve duyularının bir özeti olarak, yani sonsuz olmayan², ölçülebilir bir nicelik, bir kütle biçiminde düşünebiliriz çünkü doğadaki her şey sınırlıdır ama birbiriyle orantılı değildir ve arttırılması hemen hemen imkânsızdır. Neredeyse sonsuz bir geçmişin her dakikası onu ağırlaştırmaya katkıda

¹ Darwin, *Türlerin Kökeni*; Prosper Lucas, *De l'hérédité* [Kalıtım Üzerine]

² Spinoza, *Ethica*, Bölüm 4, "Aksiyom."

bulunmuştur ve bu nedenle, dengeyi sağlayabilmek için diğer kefeye daha çok sayıda eylemler ve duyular eklenmesi gerekir.

Tarihî olayları doğuran ana yetilerin ilk ve en zengin kaynağı budur ve hemen fark edilir ki, güçlü olmasının nedeni, cılız bir kaynak değil, bir çeşit göl, yüzyıllar boyunca içinde başka kaynaklardan gelen suların biriktiği derin bir havza olmasıdır.

Ortam

Bir ırkın iç yapısı bu şekilde tanımlandıktan sonra içinde yaşadığı ortamın da göz önüne alınması gerekir. Zira insan dünyada tek başına değildir; doğa ile sarmalanmış ve diğer insanlarla çevrelenmiştir. İlkel ve kalıcı katın üzerine ikincil ve arızı katlar yayılır ve fiziksel ya da toplumsal koşullar bu verili doğal katı bozar ya da tamamlar.

Bazen iklim de etkisini gösterir. Her ne kadar Aryan halklarının ortak anavatanlarından nihai yerleşim yerlerine kadar olan tarihlerini ancak belli belirsiz takip edebilssek de bir yanda Cermen ırkları ile diğer yanda Latin ve Helen ırkları arasında kendini gösteren derin farkın büyük ölçüde yerleştikleri yerlerin farklılıklarından kaynaklandığını görebiliriz. İlki, soğuk ve nemli ülkelerde, bataklık ormanların sınırlarında ya da vahşi bir okyanusun kıyılarında, hüznü ya da şiddetli duygulara hapsolmuş, sarhoşluğa ve ağır yiyeceklere meyilli, savaştan ve etobur bir yaşama yönelmiştir. İkinciler ise tam tersine, en güzel manzaraların ortasında, denizciliğe ve ticarete uygun göz kamaştırıcı ve güler yüzlü bir denizin kıyısında, midenin ağır ihtiyaçlarından azade; başından beri toplumsallaşmaya, siyasi örgütlenmeye yatkın; konuşma sanatını, estetik haz yeteneğini, bilimleri, edebiyatı ve sanatları keşfetmeye ve geliştirmeye yarayan duyuş ve yetilere yönelmişlerdir.

Bazen de iki İtalyan medeniyetinde olduğu gibi siyasi koşullar rol oynar. İlki, mağlupları ithal edip eğiterek iki düşman topluluğu karşı karşıya getiren ve sistematik savaş dışında hiçbir çıkış yolu bulamayan silahlı aristokrasinin ve sığındığı kentin ilkel durumundan ötürü bütünüyle eyleme, fetihlere, yönetim ve yaşamaya yönelmiştir. İkincisi, dinî liderinin kozmopolit konumu ve komşu ulusların askerî müdahaleleri yüzünden, birlikten ve büyük siyasi hırslardan uzak kalarak, zarif ve uyumlu dehasının eğilimine uygun biçimde, bütünüyle haz ve güzellik kültürü çizgisinde ilerlemiştir.

Nihayet bazen de, on sekiz yüzyıl önce Hristiyanlığın ve yirmi beş yüzyıl önce Budizmin ortaya çıkışındaki gibi, toplumsal durumlar iz bırakır. Akdeniz çevresinde, Hindistan'a benzer biçimde, Aryan fetihleri ve örgütlenmesinin ağır etkileri, dayanılmaz bir baskıya, bireyin ezilmesine, içinden çıkılmaz bir umutsuzluğa, dünyevi olanın lanetlenmesine, aşkınlığın ve hayalciliğin gelişmesine yol açmış, böylece içinde bulunduğu sefalet zindanında insanın kalbi yumuşayarak özveri, hayırseverlik, sevgi, nezaket, alçakgönüllülük, kardeşlik gibi kavramlar, kimi yerde evrensel hiçlik, kimi yerde Tanrı'nın Babalığı düşüncesi altında ortaya çıkmıştır.

Meseleye, bir ırkta yerleşik olan düzenleyici içgüdüler ve yetiler açısından, kısacası bugün düşündüğü ve eylemde bulunduğu zihniyet çerçevesinde yaklaşırsa, çoğu zaman, bir insan kümesinin tümünü, tek tek ve kuşaklar boyunca durmadan biçimlendirerek etkileyenin bu uzun süreli durumlar, kuşatıcı koşullar, ısrarlı ve devasa baskılar olduğunu keşfederiz: İspanya'da Müslümanlara karşı sekiz yüzyıllık bir haclı seferi ki Mağribîlerin sınır dışı edilmesi, Yahudilerin yağmalanması, engizisyonun kurulması, Katolik savaşları nedenleriyle

iyice uzamış ve ulusun bitkin düşmesine yol açmıştır. İngiltere’de insanı aynı anda dik ve hürmetkâr, bağımsız ve itaatkâr kılan, yasanın otoritesi altında birlik olarak mücadele etmeye alıştıran sekiz yüzyıllık bir siyaset kurumu vardır. Fransa’da önce uysal barbarlara dayatılan, sonra evrensel yıkımda hasara uğrayıp ulus içgüdüsünün gizli komplosu altında kendini reforme eden, soylu krallar eliyle gelişen ve devrimlere maruz kalan hanedanlar altında bir tür eşitlikçi, merkezî, idari cumhuriyetle sona eren bir Latin teşkilatı bulunur.

Bu durum, koşul ve baskılar, ilkel insana biçim veren gözlemlenebilir nedenlerden etkili olanlarıdır. Bireyler için eğitim, meslek, geçim, mesken ne anlama gelirse, uluslar için de bunlar o anlama gelir. Kapsamları çok geniş görünür çünkü insan doğasını biçimlendiren ve sayelerinde dışarının içeriye etki ettiği dış güçlerin tümünü içerirler.

An

Nedenlerin üçüncü bir aşaması daha vardır çünkü iç ve dış güçler hem ayrı ayrı hem de bir arada işleyerek bir eser meydana getirirler ve bu eserin kendisi, ardından gelenlerin üretilmesine katkıda bulunur. Kalıcı dürtü ile verili ortamın yanı sıra kazanılan bir hız da söz konusudur. Ulusal kişilik ve çevresel koşullar, boş bir levhada değil, hâlihazırda damgalanmış bir levhada işlerler. Levhanın seçildiği ana göre damgası farklılaşır ve bu da toplam etkinin farklı olması için yeterlidir.

Sözgelimi bir edebiyatın veya sanatın iki farklı anını dikkate alalım: Fransız trajedisinden Corneille ve Voltaire, Yunan tiyatrosundan Eshilos ve Evripidis, Latin şiirinden Lucretius ve Claudius Claudianus, İtalyan resminden Vinci ve Guido. Aslında bu iki uç noktanın her birinde genel kavrayış değişmemiştir; temsil ya da resmedilen insan tipi ikisinde de aynıdır; nazmın kalıbı, dramanın yapısı, bedeninin biçimi devamlıdır. Ancak farkların arasında bir fark vardır ki o da sanatçıların birinin halef diğerinin selef olmasıdır: İlkinin bir modeli yoktur, ikincininse vardır. İlki nesnelere ile yüz yüze iken ikincisi nesnelere ilkinin aracılığı ile görür. Böylece sanatın birçok büyük yönü kaybolurken ayrıntıları mükemmelleştirilir, izlenimin sadeliği ve ihtişamı azalırken biçimin cazibesi ve inceliği artar. Kısacası, ilk eser ikincisini belirlemiş olur.

Bu süreç, bir bitkide nasılsa bir halkta da öyledir: Aynı sıcaklıkta ve aynı toprakta aynı özsu, birbirini izleyen çeşitli gelişim aşamalarında tomurcuklar, çiçekler, meyveler, tohumlar gibi birbirinden farklı oluşumlar üretir. Her oluşum, bir önceki tarafından koşullandırılır ve onun ölümünden doğar.

Şimdi, artık, yakın geçmiş gibi kısa dönemlere değil de Orta Çağ ya da son klasik çağımız gibi bir ya da birkaç yüzyıllık büyük gelişmelere bakarsanız, sonucun aynı olduğunu göreceksiniz. O sürede egemen bir kavrayış hüküm sürmüştür. İki yüz yıl boyunca, beş yüz yıl boyunca insanlar, Orta Çağ’da şövalye ile keşiş, klasik dönemimizde saray adamı ile hatip gibi, kendilerini belirli bir ideal insan modeli ile ifade etmiştir. Bu yaratıcı ve evrensel model, eylem ve düşüncenin tüm alanlarında kendini gösterdikten ve istemsizce sistemleşmiş eserleriyle dünyayı kapladıktan sonra zayıflamış, ardından ölmüş ve o anda, eşit düzeyde egemenliğe ve aynı şekilde çoklu yaratımlara doğru yönelen yeni bir düşünce baş göstermiştir. Burada, ikincinin kısmen birinciye bağlı olduğuna, etkisini ulusal dehanın etkileri ve çevresel koşullarla birleştirerek yeninin yönünü ve doğrultusunu belirleyen birinci olduğuna dikkat edin.

Büyük tarihsel akışlar, bu yasaya göre biçimlenir. Tıpkı, Rönesans denilen kendiliğinden gelişen yaratımlar dönemi ya da Klasik Çağ denilen retorik sınıflandırmalar dönemi ya da İskenderiye ve Hristiyanlık devri denilen mistik sentezler zinciri ya da Almanya, Hint ve Yunan'ın kökenlerinde karşılaşılan mitolojik serpilmeler dizisi gibi, bir zihniyetin ya da ana fikrin uzun saltanatını kastediyorum.

Tarihin Nasıl Psikolojik Mekaniğin Bir Meselesi Olduğu, Hangi Sınırlar içinde Öngörülebildiği

Her yerde olduğu gibi burada da mesele, mekanikten başka bir şey değildir: Toplam etki, tamamen onu üreten kuvvetlerin büyüklüğü ve yönü ile belirlenen bir bileşiktir.

Manevi meseleleri maddi meselelerden ayıran tek fark, birincisinde yönlerin ve büyüklüklerin ikincisindeki gibi değerlendirilmeye veya belirlenmeye müsait olmamasıdır. Bir ihtiyaç ya da yeti, basınç ya da ağırlık gibi bir nicelik ise de onlar gibi ölçülemez. Onları kesin ya da yaklaşık bir formüle bağlayamayız. Onlarla ilgili ancak sözel izlenimlere sahip olabilir ve sözel çıkarımlar yapabiliriz. Kendilerini gösterdikleri ve ölçüğün neresine yerleştirileceklerini yaklaşık olarak işaret eden belirgin olguları kaydedip onlara atıf yapmaktan başka elimizden bir şey gelmez.

Ne var ki, manevi bilimlerin değerlendirme araçları maddi bilimlerinkiyle aynı olmasa da mesele, her ikisinde de aynıdır ve aynı şekilde kuvvetlerden, yönlerden ve büyüklüklerden oluşur. Dolayısıyla, nihai etkinin her ikisinde de aynı kurala göre meydana geldiği söylenebilir. Temel güçlerin büyük ya da küçük olmasına göre, etki de büyük ya da küçüktür. Irk, ortam ve anın belirgin etkilerinin birbirine katkıda bulunmak için mi yoksa birbirlerini geçersiz kılmak için mi bir araya geldiğine bağlı olarak, aşağı yukarı aynı mantıkla şekillenir. Bir halkın ömründeki nedeni yokmuş gibi görünen düzensiz olgular, örneğin uzun iktidarsızlık dönemleri ve başarılı atılımlar, böyle izah edilir. Bunların kaynakları, iç uyum ya da çatışmalardır.

On yedinci yüzyılda Fransızların doğuştan getirdiği sohbeta ve sosyalleşmeye yatkın kişilik özelliği, salon görgüsü ve hitabete dayalı tahliller dönemi ile kesiştiğinde ya da on dokuzuncu yüzyılda Almanların esnek ve derin dehası, felsefi sentezler ve çok kültürlü eleştiri çağı ile karşılaştığında uyum oluşmuştur. On yedinci yüzyılda İngilizlerin soğuk ve yaban dehası, yeni görgü kurallarını beceriksizce benimsemeye çalıştığında ya da on altıncı yüzyılda Fransızların duru ve düzyazıya yatkın zekâsı boş yere canlı bir şiir üretmeye giriştiğinde ise çatışma ortaya çıkmıştır. Yaratıcı güçlerin gizli uyumu, XIV. Louis ve Bossuet döneminde tam bir kibarlık ve düzenli, soylu bir edebiyat; Hegel ve Goethe'de muhteşem metafiziği ve engin eleştirel anlayışı üretmiştir. Yaratıcı güçlerin gizli çatışması ise Dryden ve Wycherley'de skandal komedisi ile kendini gösteren kısır bir tiyatroya, son tahlilde eksik bir edebiyata; Ronsard ve La Pleiade'da Yunan'dan niteliksiz aşırımlara, el yordamıyla yapılan girişimlere, sahteciliğe, yarım kalmış önemsiz güzelliklere neden olmuştur.

Yüzyılların akışının bizi sürüklediği bilinmeyen yaratımların tamamen üç ilkel güç tarafından harekete geçirilip düzenlendiğini kesin olarak onaylayabiliriz. Eğer bu güçler ölçülebilse ve sayısal olarak ifade edilebilseydi, onlardan, gelecek uygarlıkların özelliklerini bir formülden çıkarır gibi çıkarabilirdik. Değerlendirmelerimizin görünürdeki kabalığına ve ölçümlerimizin temel yanlışlığına rağmen, bugün, genel yazgımız hakkında bir fikir edinmek isti-

yorsak öngörülerimizi dayandırmamız gereken yer, bu güçlerin incelenmesidir. Çünkü bunları bir arada andığımızda etkin güçlerin tamamını hesaba katmış oluruz. Irkı, ortamı ve anı göz önüne aldığımızda, yani içte bulunan kaynağı, dışarıdan gelen baskıyı ve zaten kazanılmış olan hızı düşündüğümüzde, hareketin yalnızca gerçek nedenlerini değil bütün olası nedenlerini de tüketmiş oluruz.

VI

İlkel Bir Nedenin Etkilerinin Nasıl Dağıldığı, Ögelerin Ortaklığı, Grupların Oluşumu, Karşılıklı Bağımlılıklar Yasası, Orantılı Etkiler Yasası

Geriye, bir ulusa ya da yüzyıla nüfuz eden bu nedenlerin etkilerini nasıl dağıttığını araştırmak kalıyor. Yüksek bir yerden kaynayan su, yükseltiye göre nasıl kat kat dökülerek en sonunda yerin en alt katmanına ulaşırsa ırk, an ve ortamın bir halkta meydana getirdiği zihniyet ya da ruh hâli, devamlı bir inişle onun medeniyetini oluşturan çeşitli olgu zincirleri üzerine farklı oranlarda yayılır.³ Bir ülkenin coğrafi haritası suların ayrıldığı yerden başlanarak çizilirse, bu ortak noktanın altında beslenme bölgelerinin beş veya altı ana havzaya, ardından bunların her birinin birkaç ikincil havzaya ayrıldığını ve binlerce yüzey farkıyla tüm ülke bu ağın dallarına dâhil olana kadar böyle devam ettiği görülür. Benzer şekilde, eğer beşerî bir medeniyetin oluş ve duyularının psikolojik haritası çıkarılırsa önce belirgin olarak ayrılmış beş ya da altı alan bulunur: din, sanat, felsefe, devlet, aile ve sanayi. Ardından, bu alanların her birinde doğal bölümlere, her bölümün içinde de daha küçük bölgelere ulaşılır, ta ki her gün içimizde ve çevremizde gözlemlediğimiz hayatın sayısız ayrıntısına varana kadar. Şimdi, bu çeşitli olgu grupları incelenir ve birbirleriyle karşılaştırırsa öncelikle bunların parçalardan oluştuğu ve hepsinde ortak parçalar bulunduğu fark edilir.

İlk olarak insan zekâsının üç ana eserini ele alalım: din, sanat ve felsefe. Felsefe, doğaya dair bir kavrayışın ve onun ilkel nedenlerinin soyutlamalar ve formüller biçiminde ifade edilmesi değil midir? Bir dinin ya da sanatın temelinde de hemen hemen kesinleşmiş simgeler ve temsillerle ifade edilen, aradaki farkın ilkinde varlıklarına inanma ikincisinde inanmama olduğu, aynı doğa kavrayışı ve aynı ilkel nedenler bulunmaz mı?

Hint'te, İskandinavya'da, İran'da, Roma'da, Yunan'da zihnin bu büyük yaratımlarından bazılarını gözden geçiren okur, hepsinde sanatın duyularla algılanabilir kılınmış bir tür felsefe, dinin doğru kabul edilmiş bir tür şiir, felsefenin arındırılmış ve saf düşünceye indirgenmiş bir tür sanat ve din olduğunu görecektir. Dolayısıyla, bu üç alanın her birinin merkezinde ortak bir dünya kavrayışı ve ilkesi vardır. Bunların birbirinden farklı olmasının nedeni, her birinin ortak öğeyle farklı bir öge aracılığıyla birleşmesidir. Birinde soyutlama gücü, diğerinde somutlaştırma ve inanma yetisi, sonuncusunda inanmadan somutlaştırma yeteneği bulunur.

Şimdi de insan ilişkilerinin iki temel eserini ele alalım: aile ve devlet. Devleti devlet yapan, çok sayıda insanı bir önderin otoritesi altında bir araya getiren itaat duygusundan

³ Bu eşgüdümlü etki ölçeği için bk. Renan, *Langues sémitiques* [Semitik Diller], bölüm 1; Mommsen, *Comparaison des civilisations grecque et romaine* [Yunan ve Roma Uygarlıklarının Karşılaştırılması], bölüm 1, cilt 1, 3. baskı; Tocqueville, *Conséquences de la démocratie en Amérique*, cilt 3. [Ç. N.: Tocqueville'in tam olarak bu başlıkta bir kitabı yoktur. *Amerika'da Demokrasi* adlı kitabının çeşitli alt başlıklarının kastedildiği anlaşılmaktadır.]

başka nedir? Bir aileyi aile yapan şey de bir eşi ve çocukları bir koca ve babanın yönetimi altında birleştiren itaat duygusu değil midir? Aile doğal, ilkel ve sınırlandırılmış bir devlettir; devlet de yapay, ikincil ve genişletilmiş bir ailedir. Küçük toplulukta, büyüğünde olduğu gibi üyelerin sayısı, kökeni ve koşullarından kaynaklanan ayrımların altında, onları bir araya getiren ve birleştirenin aynı temel düşünce yapısı olduğu gözlemlenebilir.

Şimdi, bu ortak ögenin ortam, an ve ırktan belli nitelikler aldığını varsayalım, *içine girdiği grupların hepsinin orantılı olarak değişeceği* açıktır. İtaat duygusu yalnızca korkuya dayanıyorsa,⁴ Doğulu devletlerin çoğunda olduğu gibi, despotizmin gaddarlığıyla, bol bol çile ve işkenceyle, tebaanın sömürüsüyle, boyunduruk altına alınmış törelerle, mülkiyet konusunda güvencesizlikle, üretimin yoksullaşmasıyla, kadınların köleliği ve harem alışkanlıklarıyla karşılaşılır. Eğer itaat duygusu, disiplin, onur ve toplumsallaşmaya dayanıyorsa, Fransa'da olduğu gibi, kusursuz bir askerî örgütlenme, iyi bir idari hiyerarşi, ani ve düzensiz vatansever çıkışlarla birlikte eksik bir kamusalılık, devrimci sabırsızlığının yanı sıra çabuk uysallaşan bir tebaa, yiğit erkeklerin direnişine karşılık saray mensuplarının dalkavukluğu, sohbet ve ahbablığın sevimli çekiciliğinin yanında ev ve aileden bıkkınlık, yasanın gerekli kısıtlaması altında eşlerin eşitliğine rağmen uyumsuz bir evlilik görülür. Son olarak, itaat duygusunun kökeninde boyun eğme içgüdüğü ve görev düşüncesi varsa, Cermen uluslarında olduğu gibi, sağlam temeller üzerine inşa edilmiş mutlu ve güvenli bir ev yaşamına karşılık geç gelişmiş ve eksik bir toplumsal yaşam, yerleşik rütbelere karşı doğuştan gelen saygı duygusu, geçmişe batıl bir bağlılık, toplumsal eşitsizliklerin korunması ve hukuka karşı doğal ve alışlagelmiş bir hürmet bulunur.

Aynı şekilde, ırklarda genel düşüncelere yatkınlık farklılaştıkça din, sanat ve felsefe de farklılaşır. Eğer insan, en geniş evrensel kavramlara doğuştan yatkınsa ve aynı zamanda heyecanlı bir örgütlenmenin yarattığı gergin duyarlılık nedeniyle bunları bulanıklaştırmaya eğilimliyse, Hindistan'da olduğu gibi, muazzam dinî yaratımların şaşırtıcı bolluğu, uçsuz bucaksız ve açık seçik destanların muhteşem serpilmesi, hepsi birbirine sıkı sıkıya bağlanmış ve ortak bir öze iç içe geçmiş, incelikli ve yaratıcı felsefelerden oluşan öyle tuhaf bir düğüm ile karşılaşırız ki bunların boyutları, renkleri ve düzensizliklerine bakarak aynı iklimin ve aynı zihniyetin ürünleri olduğunu hemen fark ederiz. Tersine, insan doğuştan temkinli ve dengeliyse ve kavramların biçimlerini daha iyi tanımlamak için onların kapsamını isteyerek sınırlandırır, Yunan'da olduğu gibi, sanatçılardan, hikâye anlatıcılarından ve nesnelere kısa sürede ayrılarak neredeyse en baştan somut kişilere dönüşüveren belirgin tanrılardan oluşan bir teoloji; kader kavramının belirsizliğinde zar zor korunmaya çalışılan, neredeyse silinmiş bir evrensel birlik duygusu; görkemli ve sistematik olmaktan ziyade daralmış ve yoğunlaşmış, yüksek metafizikle sınırlanmış⁵ ama mantık, bilgililik ve ahlak açısından kıyaslanamaz bir felsefe; netliği, doğallığı, ölçüsü, doğruluğu ve güzelliği ile gördüğümüz her şeyden üstün bir şiir ve sanat göreceğiz. Son olarak insan, dar kavrayışlara indirgenmiş ve her türlü düşünsel incelikten yoksun bırakılmışsa, aynı zamanda da uygulamaya dönük uğraşılara gömülmüş ve

⁴ Montesquieu, "Üç Yönetim Şeklinin Prensipleri Üzerine," *Kanunların Ruhu Üzerine*.

⁵ İskenderiye felsefesi ancak Doğu ile temas sayesinde doğmuştur. Aristoteles'in metafizik görüşleri yalıtılmıştır; ayrıca, bunlar, Platon'un kiler gibi yalnızca soyut çıkarımlardır. Bunlara karşılık Plotinus, Proklos, Schelling ve Hegel'deki sistematik etkinliği veya Brahmanist ve Budist düşüncelerin takdire şayan cüretkârlığını değerlendirin.

katılmışsa, Roma'da olduğu gibi, tarıma, üremeye ve aileye dair en küçük ayrıntıların çetellesini tutmaya elverişli, basit, anlamsız adlardan ibaret ilkel tanrılarla; evlilik ve çiftçiliğe dayalı gelişmiş görgü kurallarıyla; dolayısıyla, boş veya ödünç alınmış bir mitoloji, felsefe ve şiirle karşılaşılır.

Her yerde olduğu gibi burada da *karşılıklı bağımlılıklar yasası*⁶ yürürlüktedir. Medeniyet bedene benzer bir oluşumdur ve parçaları, organik bir beden parçaları gibi birbirine bağlıdır. Nasıl ki bir hayvanın içgüdüleri, dişleri, uzuvları, iskelet yapısı, kas sistemi birbirine bağlı ise, nasıl ki bunlardan birindeki değişiklik diğerlerinin her birinde buna denk bir değişikliği gerektirirse ve nasıl ki becerikli bir doğa bilimci, birkaç parçadan yola çıkarak, akıl yürütme yoluyla, tüm bedeni yeniden oluşturabilirse, aynı şekilde bir medeniyette din, felsefe, aile biçimi, edebiyat ve sanatlar, herhangi bir yerel değişimin genel bir değişime yol açtığı bir sistem oluşturur. Öyle ki, deneyimli bir tarihçi, bunun sınırlı bir bölümünü inceleyerek geri kalanının niteliklerini öngörür ve yarı yarıya tahmin eder.

Bu bağımlılıkta hiçbir şey belirsiz değildir. Canlı bir bedeni düzenleyen şey, önce onun belli bir ilkel tür özelliği sergileme eğilimi, ardından yaşamak ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli organlara sahip olabilmek amacıyla kendi içinde bir uyum sağlama zorunluluğudur. Bir medeniyeti düzenleyen şey, her büyük beşerî yaratımda, çevredeki diğer yaratımlarda da bulunan üretici bir ögenin varlığıdır; yani etkili ve önemli bir yeti, bir eğilim, bir yatkinlik ki, kendisine özgü bir niteliğe sahip olduğundan, katıldığı tüm süreçlere bu özelliği taşır ve çeşitlemelerine göre, oluşumunda iş birliği yaptığı tüm eserlerin değişmesine neden olur.

VII

Grup Oluşturma Yasası, Örnekler ve Belirtiler

Gelinen noktada, beşerî dönüşümlerin ana özelliklerine değinebilir ve artık olayları değil de olay sınıflarını, şu dini ya da bu edebiyatı değil de din ve edebiyat gruplarını yöneten genel yasaları aramaya başlayabiliriz.

Örneğin, bir dinin, inancın eşlik ettiği metafizik bir şiir olduğu kabul edilsin. Ayrıca, inancın, şiirsel yetinin ve metafizik yetinin alışılmadık bir güçle, hep beraber baş gösterdiği belirli anlar, belirli ırklar ve belirli ortamlar olduğu da fark edilsin. Hristiyanlığın ve Budizmin muazzam sentezlerin meydana geldiği çağlarda ve Cévennes tepelerini oluşturan baskılara benzer acıların arasında filizlendiği göz önünde bulundursun. Öte yandan, ilkel dinlerin insan aklının uyanışında, insanın hayal gücünün en zengin gelişme döneminde, en güzel masumiyet ve en büyük teslimiyet zamanlarında doğduğu hesaba katılsın. Bir de, Müslümanlığın şiirsel düzyazının ve ulusal birlik anlayışının kendini göstermesiyle, bilimden yoksun bir halk arasında, zihnin ani bir gelişimi sırasında ortaya çıktığı düşünölsün. Bunlardan hareketle, bir dinin doğuşu, gerilemesi, kendini yeniden düzenlemesi ve dönüştürmesinin, üç üretici içgüdüünün koşullar tarafından ne kadar adil ve ne derece etkili bir şekilde pekiştirilip düzenlendiğine bağlı olduğu sonucuna varılabilir. O zaman, dinin neden Hindistan'da, en yaratıcı, en felsefi, en yüce zihinler arasında kendine yer bulduğu; neden Orta Çağ'da, baskıcı bir toplumda, yeni diller ve edebiyatlar arasında bu kadar garip ve muazzam bir şekilde serpiştiği;

⁶ Bu yasayı, başka yerlerde de, özellikle *Essais de critique et d'histoire*'ın [Eleştiri ve Tarihe dair Denemeler] ön sözünde açıklamaya çalıştım.

neden on altıncı yüzyılda, evrensel yeniden doğuş anında ve Cermen ırklarının uyanışı sırasında yeni bir nitelikle ve kahramanca bir coşkuyla kendini gösterdiği; neden Amerika'nın hoyrat demokrasisinde ve Rusya'nın bürokratik despotizmi altında acayip mezhepler biçiminde katlanarak çoğaldığı ve nihayet neden bugün Avrupa'da, ırk ve medeniyet ayrımlarına bağlı olarak bu kadar çeşitli boyutlarda ve özelliklerde yaygınlaştığı anlaşılabilir.

Aynı şey, beşerî üretimin her türünde; edebiyatta, müzikte, görsel sanatlarda, felsefe, bilimlerde, devlette, sanayide ve diğer hepsinde geçerlidir. Her birinin doğrudan nedeni, ya manevi bir yatkınlık veya manevi yatkınlıkların oluşturduğu iş birliğidir. Bu neden ortaya çıktığında üretim de ortaya çıkar; neden ortadan kalkarsa o da ortadan kalkar; nedenin seyrekliği ya da yoğunluğu, üretimin kendi seyrekliğini ya da yoğunluğunu belirler. Fiziksel bir olgu için onun içinde bulunduğu koşul neyse, çiyin ortam sıcaklığının düşmesine, genişlemenin sıcaklığın artmasına bağlı olması gibi, üretim de nedene öyle bağlıdır. Manevi dünyada da fiziksel dünyada olduğu gibi, birbirine sıkı sıkıya zincirlenmiş çiftler vardır ve bunlar, birinde evrensel açıdan ne kadar yaygınlsa diğerinde de o kadar yaygındır. Bu çiftlerden birinde, birinci terimi üreten, değiştiren ya da baskılayan her şey, karşılığında ikinciye de üretir, değiştirir ya da baskılar. Ortam sıcaklığının düşmesini sağlayan her şey, çiyin oluşmasına neden olur. Şiirsel görüşlerle aynı anda inancı geliştiren her şey, dini doğurur. Şimdiye kadar hep böyle olmuştur, bundan sonra da böyle olacaktır.

Bu yaygın belirtilerden birinin yeterli ve gerekli koşulunun ne olduğunu bildiğimiz anda, zihnimiz geçmişe olduğu kadar geleceğe de nüfuz eder. Onun hangi koşullar altında yeniden ortaya çıkacağını güvenle belirleyebilir, gidişatının birçok kısmını cüretkârlığa düşmeden kestirebilir ve ilerideki gelişiminin bazı özelliklerini ihtiyatla çizebiliriz.

VIII

Genel Mesele ve Tarihin Geleceği, Psikolojik Yöntem, Edebiyatın Değeri, Bu Kitabın Yazılmasındaki Amaç

Tarih bugün bu noktaya varmıştır, daha doğrusu varmak üzeredir, bu araştırmanın eşliğindedir. Şimdi, ortaya çıkan soru şudur: Bir edebiyat, bir felsefe, bir toplum, bir sanat ya da sanat grubu söz konusu olduğunda, onu üreten manevi durum nedir? Irk, an ve ortamın bu manevi durumu üretmeye en elverişli koşulları nelerdir?

Bu oluşumların da, onların dallarının her biri için de ayrı bir manevi durum vardır. Genel olarak sanat için de; mimari, resim, heykel, müzik, şiir gibi sanatın her dalı için de bir manevi durum vardır. Her birinin insan psikolojisi denilen geniş tarlada özel bir tohumu vardır. Her birinin kendi yasası vardır ve bu yasa sayesinde, diğer dallar kısırlaşırken o, tek başına ve gelişigüzel yükselmiş gibi görünür, tıpkı on yedinci yüzyılda Flamanlarda ve Hollanda'da resim, on altıncı yüzyılda İngiltere'de şiir, on sekizinci yüzyılda Almanya'da müzik gibi. O anda ve o ülkelerde koşullar, sanatın tek bir dalı için elverişli hâle gelmiş, diğer dallar verimsiz kalmış, çoraklıkta yalnızca bir dal tomurcuklanmıştır.

Bugünkü tarihin araştırması gereken şey, beşerî yeşermenin bu kurallarıdır. İncelenmesi gereken, her özel oluşumun bu kendine özgü psikolojisidir. Bugün resmetmeye çalışmamız gereken şey, bu özel koşulların tamamlanmış bir tablosudur. Bundan daha nazik ve daha çetin bir iş yoktur. Montesquieu bunu denemiştir ama onun zamanında tarih, başarmasına

imkân verecek kadar gelişmemiştir. Hiç kimsenin hangi yoldan gidilmesi gerektiği hakkında en ufak bir fikri yoktu. Bugün bile yönümüzü zar zor seçebiliyoruz.

Nasıl ki astronomi temelde mekaniğin, fizyoloji kimyanın meselesidir, tarih de temelde *psikolojik bir mesele*dir. Sanatçıyı, mümini, müzisyeni, ressamı, göçebeyi, toplumdaki insanı biçimlendiren şey, izlenimler ve iç işlemlerden oluşmuş belirli bir sistemdir. Her birinde bağıntılar farklı, şiddet farklı, düşünce ve duyguların etkileşimi farklıdır. Her birinin bazı baskın eğilimleri ve bazı başat özellikleri ile kendi manevi tarihi ve kendine özgü bir yapısı vardır. Bunların her birini açıklamak için ayrıntılı çözümlenmelere dayalı ayrı birer bölüm yazmak gerekir ki, bugün ancak bunun bir taslağını gerçekleştirebiliyoruz.

Yalnız bir kişi, benzersiz bir eğitim ve kafa yapısıyla bu işi üstelenmiştir, o da Stendhal'dır ama bugün bile okurların çoğunluğu onun kitaplarını çelişkili ve çapraşık bulur. Onun yeteneği ve düşünceleri, çağına göre erkendir. Takdire şayan öngörülleri, yeri geldiğinde sarf ettiği derin sözler, işaret ettiklerinin ve mantığının şaşırtıcı doğruluğu anlaşılammıştır. Konuşkan ve feleğin çemberinden geçmiş insan kisvesi altında en karmaşık iç düzenekleri açıkladığı, ana kaynaklara parmak bastığı, duyguların anlatımına bilimsel süreçleri, sayısallaştırma, ayrıştırma ve çıkarım yapma sanatlarını getirdiği, ilk olarak temel nedenleri yani milliyetleri, iklimleri ve mizaçları belirlediği; kısacası, sınıflandırmalar yaparak ve güçlerin ağırlığını tartarak duygulara gerektiği gibi, yani tam bir doğa bilimci ve hekim gibi yaklaştığı fark edilememiştir. Tüm bunlardan ötürü, yavan ve eksantrik olmakla yargılanmış ve yalnızlığa mahkûm edilmiştir. O da romanlarını, seyahatlerini, notlarını yazmaya bel bağlamış ve bir avuç okura ulaşmıştır. Yine de tarif etmeye çalıştığım yolu açmaya en uygun denemeler, bugün hâlâ onun kitaplarında bulunur. Hiç kimse bize gözlerimizi iyice açıp bakmayı, önce çevremizdeki insanlara ve şimdiki hayata, sonra eski ve sahil belgelere bakmayı, sayfaların siyah beyazının ötesindekileri okumayı, eski bir izlenimin altındaki, bir metnin karalamaları altındaki kati duyusu, düşüncelerin hareketini, onların yazıldığı zihin durumunu görmeyi ondan daha iyi öğretmedi.

Stendhal'ın eserlerinde, Sainte-Beuve'de ve Alman eleştirmenlerde okur, edebî bir belgeden elde edilebilecek tüm yararları görecektir. Bu belge eğer zengin ve eğer onu nasıl yorumlayacağımızı biliyorsak onda bir ruhun, çoğu zaman bir yüzyılın ve bazen de bir ırkın psikolojisini buluruz. Bu bakımdan büyük bir şiir, güzel bir roman, üstün bir kişinin itirafları, birçok tarihçiden de bir yığın tarih metninden de daha öğreticidir. Cellini'nin hatıratı, Aziz Paul'un mektupları, Luther'in sofraya nutukları veya Aristofanes'in komedileri üzerine elli ciltlik inceleme, yüz ciltlik diplomatik eser yazardım.

İşte, edebî eserlerin önemi burada yatar. Edebî eserler güzel oldukları için öğreticilerdir. Onların yararı, kusursuzlukları oranında artar ve eğer belge değeri taşıyorlarsa anıtsal oldukları içindir. Bir kitap duyuları ne kadar görünür kılsa o kadar edebîleşir; çünkü edebiyatın asıl görevi, duyuları kaydetmektir. Bir kitap önemli duyulara ne kadar yer verirse edebiyatta o kadar üst sıralarda yer alır; çünkü bir yazar, bir ulusun ve bir yüzyılın tüm varoluş biçimini temsil ederek bütün bir ulusun ve bütün bir yüzyılın beğenisini toplar. Bu nedenle, geçmiş kuşakların duyularını gözlerimizin önüne seren belgeler söz konusu olduğunda bunu tartışmasız en iyi yapan, edebî metinler ve özellikle büyük edebî metinlerdir.

Edebî metinler, hekimlerin bir vücuttaki en derin ve en hassas değişiklikleri ayrıştırıp ölçtüğü, olağanüstü duyarlılığa sahip, hayranlık uyandıran aygıtlara benzerler. Anayasalar,

dinler, bu konuda onların yanına bile yaklaşamaz. Yasa maddeleri ve ilmihâller zihni ancak ana hatlarıyla ve inceliksiz olarak resmeder. Siyasetin ve inancın canlı olduğu belgeler ise kürsüden ve minberden yapılan etkileyici konuşmalar, anılar, samimi itiraflar, yani edebiyata ait olan şeylerdir. Öyle ki, bunlarda, kendisinin yanında diğerlerinin de barındırdığı bütün iyi ve faydalı şeyler bulunur. Bu nedenle, manevi tarihi oluşturmanın ve olayların bağlı olduğu psikolojik yasaların bilgisine doğru ilerlemenin yolu, esas olarak edebiyat çalışmalarından geçmektedir.

Burada bir edebiyatın tarihini yazmaya ve bu yolla bir halkın psikolojisini araştırmaya girişiyorum. Konu bakımından yaptığım seçim nedensiz değildir. Büyük ve eksiksiz bir edebiyata sahip bir halk bulmak gerekiyordu ve bu, az görülen bir şeydir. Ömürleri boyunca gerçekten düşünmüş ve gerçekten yazmış çok az ulus vardır. Eskiler arasında Latin edebiyatı, başlangıçta boştur, sonrasında ise ya ödünç almıştır ya taklit etmiştir. Yeniler arasında Alman edebiyatı iki yüzyıldır neredeyse ıssızdır⁷; İtalyan ve İspanyol edebiyatları, on altıncı yüzyılın ortasında son bulmuştur. Yalnızca Antik Yunan ile modern Fransız ve İngiliz edebiyatları, etkileyici büyük anıtların eksiksiz bir zincirini barındırır.

İngiltere'yi seçtim çünkü hâlâ canlı ve doğrudan gözleme elverişli olduğundan, elimizde kırıntılarından başka bir şey kalmamış, yıkık bir medeniyetten daha iyi incelenebilir ve farklı olduğundan, bir Fransız'a Fransa'dan daha belirgin nitelikler sunabilir. Ayrıca bu medeniyetin özel bir yanı vardır: Kendiliğinden gelişmesine ek olarak tüm fetihlerin en sonuncusunu ve en etkisizini yaşadığından, zorunlu bir sapma içermesi ve içinden çıktığı üç belirlenmişliğin, yani ırkın, iklimin ve Norman istilasının kusursuz bir kesinlikle edebî anıtlarda gözlemlenebilir olmasıdır. O kadar ki, onun tarihinde beşerî dönüşümlerin en güçlü iki motoru, yani doğa ve baskı araştırılabilir ve bunlar, bir dizi özgün ve bütünlüklü anıtta, belirsizlik ya da boşluk olmaksızın incelenebilir. Burada, bu ilkel kaynakları tanımlamaya, onların kademeli etkilerini göstermeye, büyük siyasi, dinî ve edebî eserleri nasıl gün ışığına çıkardıklarını açıklamaya ve barbar Sakson'u bugün gördüğümüz İngiliz'e dönüştüren iç düzeneğin ayrıntılarına inmeye çalıştım.

⁷ 1550'den 1750'ye kadar.

Çevirmen Notları

- ⁱ Bu makale, tam adı Hippolyte Adolphe Taine (1828-1893) olan yazarın 1863'te üç cilt olarak yayımladığı *İngiliz Edebiyatı Tarihi* başlıklı kitabının ilk cildinde yer alan giriş bölümünün özgün baskıdan ve dilden yapılmış çevirisidir. (Taine, H. "Introduction." *Histoire de la littérature anglaise*. 3 cilt. Cilt 1. Paris: Librairie de L. Hachette et Cie, 1863. III-XLVIII.) Bölüm, Taine'in "ırk, ortam, an" üçlü kuramı olarak bilinen görüşlerini derinlemesine açıkladığı metindir. Çeviride yazarın diline ve üslubuna birebir sadık kalınmak hedeflenseydi, on dokuzuncu yüzyıl sonu, yirminci yüzyıl başı Osmanlı aydınlarının dili, üslubu ve sözcük seçimi taklit edilebilirdi. Böyle bir tercih, okurların metni anlayabilmesi için sözlüklere sıklıkla başvurmasını ve âdeta ikinci bir çeviriyi gerektireceğinden ve kaynak metin yaratıcı ve edebî niteliklerden çok, bilgilendirici ve açıklayıcı özellikler taşıdığından, günümüz Türkçesi esas alınarak çevrilmiştir. Özgün baskıda, alt bölümlerin ilk paragraflarına bitişik biçimde sağ ya da sol sayfa boşluğuna yerleştirilmiş olan ve bölümün içeriğine dair bilgi veren cümleler ve cümle parçaları, çeviride alt başlığa dönüştürülmüştür. Yazarın noktalı virgüllerle birbirine bağladığı ve çoğu zaman bir sayfayı aşan cümleleri, uygun yerlerde noktayla kısaltılmış; aynı şekilde, sayfalar boyu sürebilen paragrafları, düşünce bütünlüğü gözetilerek daha kısa paragraflara bölünmüştür. Yazarın dipnotlarda gösterdiği kaynaklar, Türkçeye çevrildikleri başlıklarıyla verilmiş; çevrilmemiş olanların Türkçe karşılıkları köşeli ayraç içinde yazılmıştır. Bazı anahtar kavramlar hakkında, yazarın terimlerini ve sözcük seçimini aydınlatmak amacıyla notlar da eklenmiştir.
- ⁱⁱ Burada "état d'esprit". Taine, birbiriyle ilişki çok sayıda anlamı bulunan ve eş anlamlı olabilen *esprit* ve *âme* sözcüklerini kullanmakta ama bunları terimleştirmemektedir. Benzer şekilde, ruh kavramına akıl, düşünce, zihin, zekâ, anlayış, mizaç, yönelim ve benzeri gibi, dinî olmaktan çok, insanın maddi ya da somut olmayan, manevi ya da soyut yönü anlamını yüklemiş görünmektedir. *Âme* sözcüğü metin boyunca "ruh" olarak çevrilmiş, daha sık kullanılmış olan *esprit* ise bağlamına göre "ruh" ya da "zihin" olarak aktarılmıştır.
- ⁱⁱⁱ Yazar, duygu ile ilişkilendirilebilecek birbirinden farklı sözcükleri terimleştirmeden kullanmaktadır: *sentiment*, *émotion*, *sensation*. Daha seyrek olmakla birlikte, *cœur* (kalp) sözcüğünü de mecazi olarak tercih etmektedir. Bunların içinde en sık kullandığı *sentiment* sözcüğünün duygu dışında "sezgi", "algı", "izlenim", "kanı", "düşünce" gibi, duygu anlamıyla çeliştiği düşünülebilecek karşılıkları da bulunmaktadır. Bu nedenle, bu anlamları daha iyi taşıdığı düşünülen "duyuş" sözcüğü çeviride daha sık olarak yeğlenmiştir.
- ^{iv} Burada "primitive" (primitif), başka yerde "primordial(e)". Taine, aralarında ufak bir anlam ayrımı bulunan bu iki sözcüğü eş anlamlı kullanıyor gibi görünmektedir. Türkçe karşılık olarak ikisi için de "ilkel" sözcüğü yeğlenmiştir. Sözcük, "geri kalmış, eğitimsiz, görgüsüz" gibi mecazi anlamlarından ziyade, "ana, temel, asli" gibi çağrışımlarıyla beraber "başlangıçta bulunan, zaman bakımından en eski olan" anlamlarıyla kavramalıdır.